

СПЕЦИФІКА ДИХОТІМІЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ І РЕЛІГІЙНОЇ
ОСВІТИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті здійснюється аналіз проблеми релігійної толерантності як практично втілюваної цінності, що актуалізується і євроінтеграційними прагненнями України, і власне специфікою морально-духовної ситуації в країні. Автори намагаються окреслити місце проблеми релігійної освіти в контексті реального впровадження в життя принципу релігійної толерантності. Аналіз враховує і європейський досвід, і національну специфіку освітнього-виховного процесу.

Ключові поняття: релігійна освіта, релігійна толерантність, євроінтеграція, секуляризація, світські цінності.

Постановка проблеми. Українська нація вкотре переживає важкі часи боротьби за власну незалежність і свободу. Прикро усвідомлювати, що уроки ХХ ст., яке пройшло під знаменами кровавих світових воєн, не були засвоєні, і зараз у пресі та на політичних дебатах все активніше обговорюється можливість розгортання нової масштабної військової операції, нової «світової війни». Зайве говорити про важливість в сучасних умовах мінімізації милітаризації свідомості населення України, духовно-моральної просвіти, гуманізації та толерантизації взаємин між жителями всіх її регіонів, в їхній національній, релігійній, культурній та світоглядній різноманітності. Звичайно, реальність зовнішньої агресії від цього не зменшиться, але українці як цілісна нація мають протистояти її загрозі з базовим налаштуванням на утвердження миру й готовністю захистити країну, Європу та світ загалом від ворога, що зазіхає не тільки на територіальну цілісність нашої держави, але й на базові цінності, правові норми життя цивілізованого світу.

Не останнє місце в такій «аксіологічній просвіті» громадян відіграє питання релігійної освіти, що *актуалізується*, зокрема, недавніми обговореннями у комітетах Верховної ради України «Проекту Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів)» (від 11.12.2014 р., доопрацьовано 12.03.2015)¹, а також євроінтеграційними прагненнями України. Відомо, що в Європі досить помітними є тенденції секуляризації, які увиразнюються і в освітній сфері. Прагнучи утверджувати демократичні свободи та принципи, європейські держави намагаються послідовно дотримуватися «Декларації принципів толерантності» (ЮНЕСКО від 1995 р.), а також норм відокремлення церкви від держави, що постулюються багатьма європейськими конституціями (або утверджується де-факто). А тому *метою* нашої статті є дослідити дихотомію релігійної толерантності та релігійної освіти в умовах євроінтеграції, а також окреслити значущість релігійної освіти для сучасного освітнього простору та інтелектуально-духовного становлення української нації. Основне *завдання дослідження* вбачаємо у співвіднесенні європейського досвіду та українських реалій впровадження норм та стандартів релігійної освіти як у загальноосвітніх закладах, так і ВНЗ.

Ступінь розробки проблеми. Фундамент для обговорення питання релігійної освіти в комітетах Верховної Ради України був закладений численними дослідницькими розвідками українських вчених: педагогів, філософів, релігієзнавців, богословів тощо. Зокрема, *В.Єленським* [1] (який є одним із авторів законопроекту), *В.Кришмарел* [2], *С.Сушко* [6] та багатьма іншими, які у своїх працях вивчають межі на норми впровадження релігійної

¹Див.: Верховна Рада України. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52915

складової в освітній простір України. Безперечно, розгляд цього питання вимагає й залучення світового, зокрема європейського досвіду, який слугував би взірцем гармонійного співвіднесення прагнення надати достатній рівень релігійної чи/та духовно-моральної освіти населенню і дотримання основ принципу релігійної толерантності. Актуалізацією європейського досвіду релігійної освіти займалися такі вчені, як *Г.Погромська* [4], *І.Лаухіна* [3] та інші. Становить дослідницьку цікавість переклад з англійської книги під редакцією *Дж.Кіста* «Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта» [5], що розкриває правові й ціннісні імперативи впровадження релігійної складової в умовах мультикультуралізму, глобалізації та секуляризації.

Основний виклад матеріалу. Політична, духовно-моральна ситуація сьогодення вимагає перегляду ряду важливих питань: як якісно змінити ціннісні настанови молодого покоління? Як формувати здорову націю без хворобливих синдромів «ворожого націоналізму», «релігійного фанатизму», але поруч із цим з належним рівнем національної самоідентифікації та самосвідомості й морально-духовної зрілості? Основи ціннісної свідомості закладаються в межах батьківського виховання, але не останнє місце все ж займають загальноосвітні заклади та ВНЗ. Шляхом поглиблення знань із загальної та професійної етики, релігієзнавства, соціальної філософії – у ВНЗ; основ етики, історії релігій, культурології, людини і суспільства – у школах та середніх спеціальних закладах; іграх та виховних заходах, присвячених проблемам поваги до прав та свобод іншої особи, – у дошкільних закладах – ми зможемо зростити суспільство, у свідомості якого не «пригнічуватимуться» живі імпульси моральності, а навпаки, підсилюватимуться вихованням та освітою, витворюючи культуру відкритого толерантного суспільства. «Релігійні та моральні цінності є надзвичайно вразливою сферою, оскільки вони стосуються віри і понять про світ. До цих цінностей не можна підходити лише з вузької перспективи включення їх до навчального плану і їх не можна звести до простої передачі знань, їх треба розвивати поступово... Іншими словами, засвоєння релігійних та моральних цінностей має бути результатом справжнього індивідуального досвіду та навиків. Розвиток релігійних та моральних переконань теж має бути узгодженим з демократичними цінностями в цілому, а саме з повагою до прав людини, плюралізмом та верховенством права» [5, с.9]. Усвідомлюючи переважний відсоток серед населення України віруючих людей (за даними на 2013 рік 67% українців вважають себе віруючими²), логічно є апеляція до лідерів релігійних громад, які б також мали долучитися до формування основ їхньої ціннісної свідомості. Зручним та логічним видається в даному аспекті механізм надання права релігійним громадам створювати загальноосвітні заклади державного стандарту освіти. Мета таких закладів – надати учням належний рівень освіти відповідно до державних загальноосвітніх програм, але поруч з тим і виховувати їх в дусі етико-релігійних базисів та постулатів, що сприятиме поступовому їх укоріненню в свідомості дітей та зростанню їхньої моральної відповідальності. Твердження, що такі заклади суперечитимуть загальноєвропейському принципу релігійної толерантності та конституційними нормам розділення церкви та держави все ж спростовуються тим таки європейським досвідом. «У більшості країн світу зараз спостерігається загальна тенденція секуляризації освіти. Але це відбувається не за рахунок виключення релігії з освітнього простору... В одних країнах йдуть дискусії з питань можливості державного фінансування релігійних шкіл, в інших – навпаки, про необхідність та доцільність навчання релігії в державних школах. Кожна держава вирішує ці питання відповідно до своєї освітньої та релігійної політики, загальних ідеологічних настанов. Поряд з тим, в усіх країнах із сильними релігійними традиціями й сталими правовими нормами, релігійна освіта не може бути відірваною від загальної системи освіти» [4, с.212].

²67% українців вважають себе віруючими і більшість з них – православними // Тиждень.ua від 26 квітня 2013 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/78474>

Дещо недалекоглядною виглядає позиція заступника міністра освіти і науки України І.Совсун³, що, обстоюючи позиції розділення церкви і держави, все ж не усвідомлює можливості їх збереження навіть за умови діяльності загальноосвітніх закладів державного стандарту освіти, створених релігійними організаціями, чи навіть за сприяння того таки міністерства в якісному наповненні програм підготовки учнів державних світських шкіл та ВНЗ блоком морально-релігійної підготовки та виховання. Така позиція не тільки не суперечила б принципу релігійної толерантності, але утверджувала б його основи. Адже відмова батькам у можливості їх дітей отримувати освіту в школах, створених їх релігійними організаціями, на рівні з дітьми батьків, які прагнуть світськості виховання їх дітей є, по-суті, дискримінацією за релігійною ознакою, а отже, проявом релігійної інтолерантності. Навіть у такій ліберальній європейській державі, як Франція, з її багаторічною історією боротьби за утвердження світських, секулярних цінностей діють загальноосвітні школи, створені релігійними організаціями, а в державних школах створені механізми етико-релігійної просвіти: «У Франції вивчення релігії має місце як у державних, так і в приватних навчальних закладах. У державних школах уроки вивчення релігії відбуваються один раз на тиждень (щочетверга) у позакласний час за згодою батьків» [3, с.21], а також, як твердять дослідники, «...в освітніх програмах французьких загальноосвітніх шкіл міститься релігієзнавчий компонент, щоправда, входить він тільки до навчальних програм колежів та ліцеїв з урахуванням особливостей кожної навчальної дисципліни і міжпредметних зв'язків. До нових програм з історії у 6 класі коледжу пропонується додати 3-4 год. на вивчення теми «Поява християнства». У першому класі професійного ліцею в курсі історії вивчається розвиток трьох монотеїстичних релігій. Учні знайомляться з особливостями християнства, ісламу, юдаїзму, стосунками церква-державо-суспільство, розвитком релігійних практик у Франції з метою глибшого розуміння теми «Суспільство і релігія». У програмах із французької мови пропонується вивчати основні тексти західної культури: Біблію, Євангеліє, твори грецької і латинської античності» [3, с.23]. Принцип релігійної толерантності, отже, передбачає визнання права за сім'ями, які виховують своїх дітей в релігійному дусі, дати їм відповідну освіту та їх право на вибір «рівня і меж» релігійної освіти своїх дітей.

У руслі цього варто конкретизувати суть дискусій щодо предмету «Основи християнської етики» в школі, відповідності програми курсу принципам релігійної толерантності в умовах полірелігійності учнівської аудиторії, згаданому принципу відокремлення церкви та держави тощо. Педагог-релігієзнавець В.Кришмарел ось що пише з цього приводу: «...особливістю програми курсу «Основи християнської етики» є акцентування на вивченні предмета на традиційних для України християнських духовних, моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення Біблії як однієї з фундаментальних основ християнського світогляду. Разом з тим повинно бути передбачено інформування учнів про основи духовності, моралі та культури інших світових релігій. Особливістю програми курсу «Основи релігійної етики» є акцентування на вивченні предмета на визначених(християнських, мусульманських, іудейських тощо) духовних моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення першоджерел відповідних релігій. Разом з тим повинно бути передбачено інформування учнів про християнські духовні, моральні і культурні цінності» [2, с.123]. Тобто можливо, якщо обмірковувати питання методики викладання та впровадження в освітній процес курсу «Основи християнської етики», то варто зазначити, що ці «основи» не обов'язково мають бути «християнськими» (хоча останні багато в чому збігаються із загальнолюдськими, що підтверджує «золоте правило моральності», яке майже однаково звучить в інтерпретації як Конфуція, Христа, так і Канта), предмет може просто мати назву «Основи етики», але він має бути обов'язковим упродовж усього перебігу середньої освіти (наявність такого обов'язкового курсу лише в 5-

³Комітет ВР підтримав надання церквам права засновувати навчальні заклади // Інститут релігійної свободи. – від 19.03.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1529%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk

му і 6-му класах – явно недостатня). «Чого ще не вистачає для того, щоб випускати з гімназії добре освічену, духовно розвинену і всебічно ерудовану сучасну молоду людину?.. Не вистачає міцного фундаменту, на якому кожен гімназист вибудував би власну систему знань, переконань та досвіду. Таким фундаментом для формування світогляду сучасної молоді людини має бути предмет, який пояснив би саму основу Життя, суть Світу, ціннісні орієнтири, які ведуть людину шляхом пізнання Істини, Добра, Краси» [6]. Тільки таким шляхом «моральні/аморальні реакції», виховані радянським минулим, відійдуть у небуття, поступившись моральним імпульсам, що спрямовані на повагу до іншого та толерантність, а євроінтеграція стане не «паперовою», а реальною – виховання та освіта є ключовими у цьому контексті.

А втім, спеціалізовані курси з «Етики» в школі не можуть забезпечити цілісності такої освіти. Важливими також є вже згадувані дисципліни, такі, як «Історія релігій» – в середній школі і «Релігієзнавство» – у вищій. Якщо середня школа ніколи і не вводила у свої навчальні плани такий курс, що є великою помилкою (в Європі у ряді країн ще в початковій школі з'являється курс «Релігія»), то нелогічним видається крок МОНУ кількарічної давнини, який призвів до вилучення курсу «Релігієзнавство» з навчальних планів для вивчення студентами ВНЗ на неспеціальних факультетах. Залишають проблемною і невизначеною перспективу здобуття азів релігієзнавчої освіти у вищій школі і рішення теперішнього Міністерства, спрямовані на ліквідацію циклу нормативних гуманітарних дисциплін, які б встановлювалися Міністерством як загальнообов'язкові. Адже саме вивчення різних релігій забезпечує розуміння єдиного ціннісного їх ядра, згуртування нації довкола релігійної традиції, а як результат – плекання толерантності та поваги до іншого. «Перетворення етносів на нації відбувалося одночасно з процесом модернізації, що включав індустріалізацію й урбанізацію, різке зростання мобільності населення. Деякі етнічні групи так і не здійснили цей перехід і влилися або вливаються в інші народи, другі розпочали його тільки в XIX-XX ст., треті не раз безуспішно намагалися це зробити в різні періоди своєї історії. *При цьому в ідентичності групи, об'єднаної спільним походженням і пам'яттю про спільне минуле, саме релігія була одним з ключових елементів* (курсив наш)» [1, с.86]. І цілком зрозумілим є факт, що самоідентичність для українців в умовах глобалізації та євроінтеграції є надзвичайно важливою. Ми повинні відчувати себе єдиною нацією (не суто в етнічному, а в соціально-ціннісному аспекті), об'єднаною спільною культурою, традицією, зокрема, й гуманістичною релігійністю, реалізація якої, звісно, можлива й на засадах поліконфесійності. А тому абсурдним та дивним видається те, що курси «Етика», «Релігієзнавство» викреслюються з навчальних планів українських ВНЗ (або зводяться до формалізованих семестрових лекційних дисциплін з досить малою кількістю навчальних годин), адже система вищої освіти повинна бути спрямована не просто на підготовку професіоналів (що безсумнівно важливо), але професіоналів з почуттям «відповідальності» за свої вчинки. Щоб це почуття «відповідальності» було глибоко вкоріненим у свідомість майбутнього лікаря, судді, адвоката, держчиновника, він повинен зрозуміти, що воно не обмежується виключно правовою площиною – більш неминучою, ніж правова відповідальність є відповідальність моральна. Морально-релігійне виховання повинно бути комплексним: дім, школа, вищий навчальний заклад. Тоді воно дасть відповідні плоди й витвориться в суспільстві в інтелектуальну та духовну зрілість, готовність протистояти зовнішнім викликам, бути стійким в умовах агресії ворога (зовнішнього чи внутрішнього), а також конкурувати в професійному плані з європейськими фірмами та професіоналами з їх стандартами роботи.

Висновки. Отже, в умовах євроінтеграції звернення до провідних європейських принципів та вартостей ціннісної свідомості є зрозумілим та виправданим. Релігійна толерантність є провідною ціннісною настановою європейського суспільства. Але її сутнісна характеристика не вичерпується обстоюванням лише прав на «світськість» та «секулярність», а й закріпленням прав релігійних людей на реалізацію їхніх свобод у контексті як державних програм, так і власне реалій життя. Увиразнюється це твердження в

системі релігійної освіти. Згорання програм духовно-релігійного, морального виховання в освітньому просторі є шкідливим та загрозливим, а тим більше – не прийнятним в умовах державотворення, що виборюється кров'ю краших його синів, і вимагає духовної єдності нації, яка б ґрунтувалася не на ілюзорних та спотворених ідеалах «русского мира» та його «духовних скрепах», а на реальних моральних ідеалах. І шкільна, і вища освіта за умови якісного її наповнення фаховим викладанням предметів етико-релігійного спрямування здатні закласти хороший фундамент для утвердження таких ідеалів. А створення релігійними організаціями закладів державного стандарту освіти сприятиме дійсному впровадженню принципу релігійної толерантності в життя українців, які в такому випадку рівнятимуться на провідний досвід таких європейських держав, як Велика Британія, Польща, Німеччина тощо, де європейські цінності та імперативи є реальною практикою. Існування таких закладів уможливить також і зникнення нав'язаних пропагандистськими ЗМІ стереотипів «секулярної ідеології» європейського співтовариства, на підставі чого у свідомість віруючих людей були спроби вбити думку про ідентичність євроінтеграції зі втратою духовно-релігійної ідентичності українців. А тому кроки реформування системи освіти МОНУ в такому напрямку (підтримка постанови згадуваного законопроекту, рекомендації щодо програмного забезпечення освіти в державних школах та ВНЗ) вважатиметься діяльним вкладом в євроінтеграційний процес та орієнтацією на духовно-інтелектуальний розвиток українських громадян.

Література

1. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / В. Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.
2. Кришмарел В.Ю. Релігійна освіта в державних школах: європейський та український контекст / В.Ю. Кришмарел // Збірник наукових праць «Проблеми сучасного підручника». – 2013. – Випуск 13. – С.121-130.
3. Лаухіна І. Вивчення релігії у школах Франції в контексті європейських культурних традицій / І.Лаухіна // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013. – № 1 (15). – С.18-27.
4. Погромська Г.І. Реалізація релігійної освіти в системі середніх загальноосвітніх шкіл: світовий досвід / Г.І. Погромська // Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. – 2008. – №1. – С. 211-215.
5. Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта / за ред. Джона Кіста / Пер. з англ. – Львів: ЗУКЦ, 2008. – 160 с.
6. Сушко С.М. Місце і роль предмету «Основи християнської етики» в системі гімназійної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://boyarka-city.com/index.php?option=com_content&task=view&id=996&Itemid=33

Iryna Horokholinska
Andriy Yaremchuk

The specificity of dichotomy of the religious tolerance and religious education in european integration context

In the article it is given the analysis of the problems of religious tolerance as a practical value in the processes of European integration aspirations of Ukraine and also its own moral and spiritual reality. The authors try to outline the place of problem of religious education in the context of real implantation of religion tolerance principle according to the European experience and also national specifics of educational and morally forming process

Keywords: religious education, religious tolerance, European integration, secularization, secular values

Надійшла до редакції 3.03.2015 р.